

Η ποντιακή διάλεκτος έχει δικό της αλφάβητο; Ο εθνικός ποντιακός γαλαξίας στο χαρτί

Μαρία Καραλή

Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

ABSTRACT

The contemporary alphabet used to write Pontic Greek is commonly regarded, albeit somewhat vaguely, as a derivative of the Modern Greek alphabet. From a strictly historical perspective, this view is justified. More generally, however, writing systems rarely emerge *ex nihilo*; rather, they typically develop through the adaptation of pre-existing systems borrowed from other linguistic traditions. The fact, or sometimes merely the perception, that a writing system represents a language associated with a distinct national or linguistic community may lead to its recognition as an independent system. Examples include the Greek alphabet, which derives from the Phoenician abjad, and the Latin alphabet, which originated in a variant of the Ancient Greek alphabet, specifically the Euboean tradition. The Latin alphabet has since spread worldwide and is now used to write a vast range of languages, both Indo-European and non-Indo-European. Its adaptations are often treated as distinct writing systems and frequently incorporate diacritics to represent language-specific phonological distinctions. By analogy, the Pontic Greek alphabet, with its distinctive diacritics, may likewise be considered an autonomous writing system, provided that prevailing metalinguistic attitudes toward the identity of the Pontic Greek dialect allow for such a conceptualization. Finally, it is worth noting that the Pontic alphabet was developed in the late nineteenth century against the broader European intellectual background of intensified dialectological research and at approximately the same time as the establishment of the International Phonetic Association (IPA).

ΛΕΞΕΙΣ-ΚΛΕΙΔΙΑ: γραμματογένεση, ιδεολογία, ποντιακό αλφάβητο

1. Εισαγωγή

Είναι δυνατό να ισχυριστούμε πως η ποντιακή έχει το κατάδικό της αλφάβητο και όχι μια παραλλαγή του ελληνικού; Η απάντηση θα μπορούσε να είναι, ή να γινόταν, ασμένως και περήφανα καταφατική, έχει σημασία όμως να διαπιστώσουμε τι θα μας επέτρεπε να προτείνουμε τη θετική αυτή απάντηση: η ιστορία της γραφής και τα τυπολογικά, δομικά γνωρίσματα των συστημάτων γραφής ανά τον κόσμο και τον χρόνο. Αξίζει όμως να αναρωτηθούμε γιατί ενδεχομένως διστάζουμε να σκεφτούμε έτσι. Ένα άλλο ερώτημα είναι πώς, γιατί και από ποιους φτιάχτηκε το αλφάβητο, και υπό ποια επιστημολογική επιρροή.

Η γλωσσική και η απορρέουσα γραφηματική οικολογία χαρακτηρίζεται από πλούσια βλάστηση με πολλά και διάφορα συστήματα γραφής, αν και όλα τους ανήκουν σε έξι μόνο ευάριθμους διακριτούς τύπους. Τα περισσότερα από τα υπάρχοντα συστήματα γραφής δεν αποτελούν κοσμογονικές *in toto* ευθύς εξαρχής δημιουργίες, η «γραμματογένεση» εκ μηδενός είναι σπάνιο και κατά κανόνα απαιτητικό σπορ, αλλά οφείλονται σε ευγενή κοσμοπολίτικο δανεισμό, μια ιδιαίτερα συχνή μορφή πολιτισμικής ανταλλαγής, που συχνά είναι αθώα, ενώ άλλες φορές υποκινείται από σκοπιμότητα, πολιτική ή ιδεολογική. Όλα τα ευρωπαϊκά αλφάβητα, συμπεριλαμβανομένου και του κυριλλικού, ανάγονται στο λατινικό, δάνειο κι αυτό αρχαίας ελληνικής αλφαβητικής ποικιλίας, της Χαλκίδας και της Εύβοιας, και το αρχαίο ελληνικό αλφάβητο με τη σειρά του είναι δάνειο από το φοινικικό σύστημα γραφής.

Οι γλώσσες του κόσμου έχουν διαφορετικά φωνολογικά χαρακτηριστικά και συστήματα και, επομένως, η υιοθέτηση και προσαρμογή ενός συστήματος γραφής σε μια γλώσσα που δανείζεται το σύστημα γραφής κάποιας άλλης σταθερά προκαλεί το ίδιο ερώτημα: πώς θα αποδοθούν οι ήχοι της λήπτριας, που είναι ανύπαρκτοι ή διαφορετικοί από αυτούς της δότριας και για τους οποίους δεν υπάρχουν τα αντίστοιχα γραφήματα; Και βεβαίως η πρακτική σε αυτές τις περιπτώσεις είναι πάντοτε ένας ευφυής και επιδέξιος χειρισμός τροποποίησης του αρχικού συστήματος που προϋποθέτει –ρητέον εμφατικά– την πολύ καλή (φωνολογική) γνώση και των δύο γλωσσών από άτομα που

έχουν γλωσσολογική συνείδηση, αν και ιστοριογραφικά δεν είναι γνωστά τα ονόματα όλων. Οι συνήθειες τυπολογικά πρακτικές περιλαμβάνουν εγκατάλειψη άχρηστων γραφημάτων, σπανιότερα δημιουργία ή προσθήκη χαρακτήρων, κυρίως όμως συνδυασμό γραφημάτων, τροποποίηση του σχήματός τους με συστηματική προσθήκη επιπλέον διακριτικών σημείων, διαγράμμιση, αντιστροφή –συμμετρική ή μη– του χαρακτήρα, και τέλος επαναπροσδιορισμό της φωνητικής αξίας ενός γραφήματος.

Διαπολιτισμικά, μια ιδιαίτερα συχνή στρατηγική είναι η χρήση πρόσθετων διακριτικών (στιγμών, κύκλων, ευθείων ή κεκαμμένων γραμμών πάνω ή κάτω από το γράφημα ή επάνω σε αυτό με διαγράμμιση) όπως το γερμανικό Umlaut (Göthe), το γαλλικό cédille (ç), το ισπανικό tilde (ñ), το σλαβικό háček, το σουηδικό å, το δανικό ø για ήχο æ κ.λπ. Για προσθίωση φωνήεντος μπορεί να χρησιμοποιείται και σύμβολο με μικρότερο μέγεθος και τοποθετημένο κατά τα 3/4 υπεράνω της νοητής γραμμής της γραφής (Daniels & Bright 1996: 821). Δευτερευόντως μπορεί να χρησιμοποιούνται δίψηφα γραφήματα (π.χ. Goethe) για φωνήματα που χαρακτηρίζονται από αρθρωτική διαφορά σε σχέση με συγγενείς ήχους άλλων γλωσσών (Abercrombie 1954, 1981: 211). Είναι αμφίβολο αν υπάρχουν κάποια συστήματα γραφής στο χρόνο και στον κόσμο γενικά χωρίς κάποιο πρόσθετο διακριτικό για διάφορους σκοπούς.

Η χρήση διαφόρων ειδών διακριτικών για να δηλωθούν «παραλλαγές» βασικών ήχων ή ακόμη και για φωνήματα η προφορά των οποίων άλλαξε με το πέρασμα του χρόνου είναι εκτός από προσφιλής και ιδιαίτερα παλαιά τακτική. Ο Abercrombie (1981: 209) αναφέρει το παράδειγμα ενός βιβλίου του R. Hodges, το *English Primrose* του 1644, ενός εγχειριδίου για εκμάθηση ορθογραφίας από τους μαθητές στο οποίο η χρήση διακριτικών στιγμών και λοιπών στοιχείων θα πρέπει να αποτελούσε εφιάλτη για έναν τυπογράφο.

Δεν πρέπει να λησμονούμε πως τα διακριτικά για δημιουργία γραφημάτων αποτελούν λύση που υπαγορεύεται από έναν οντολογικό περιορισμό. Αν τα γραφήματα δεν είναι εικονογράμματα (εικόνες ή δείκτες) με κάποια φυσική συσχέτιση με το δηλούμενο που αναπαριστούν, παρά αποτελούν σύμβολα, αυθαίρετα δηλαδή σχήματα, τότε οι δυνατότητες δημιουργίας ενός γραφήματος εκ των πραγμάτων συνιστούν χρήση και συνδυασμό τριών φυσικών γεωμετρικών σχημάτων, της ευθείας, της καμπύλης και της στιγμής. Όσο πολλές και να είναι οι δυνατότητες συνδυασμού αυτών των σχημάτων, ανάλογα με τη φορά, τη σχετική θέση και τον αριθμό αυτών των τριών στοιχείων σε κάθε γράφημα, η συμβατική και πρακτική φύση των συστημάτων γραφής προϋποθέτει και επιβάλλει και έναν περιορισμό στον αριθμό των γραφημάτων.

Οι κρατικές οντότητες, σύγχρονες και παλαιότερες, κατά κανόνα υπαγορεύουν μια επιβεβλημένη στερεότυπη, ενιαία ορθογράφηση. Η αφηρημένη, ιδεατή αυτή μορφή μπορεί να είναι θεσμικά αναγκαία ως ένα βαθμό, γλωσσολογικά όμως δεν είναι ούτε αναγκαία, ούτε –πολύ περισσότερο– επιθυμητή, επειδή αποσιωπά γλωσσικές, διαλεκτικές ή άλλες παραλλαγές και λεπτομέρειες. Είναι χρήσιμο να θυμόμαστε πως οι αρχαίοι Έλληνες είχαν διαφορετική αλφαβητική ποικιλία για κάθε τοπική διάλεκτο, ένα μοναδικό φαινόμενο, εκφράζοντας την εθνική τους περηφάνεια ή εγωισμό, ενώ πάλι, για παράδειγμα, η προσαρμογή του λατινικού αλφαβήτου για τη γερμανική καθυστέρησε εξαιτίας της έλλειψης μιας καθιερωμένης κρατικής γλωσσικής μορφής και ενός διαλεκτικού συνονθυλεύματος ορθογραφιών, που διήρκεσε ορισμένες φορές από την Καρολίγγεια εποχή μέχρι το τέλος του 18ου αι. (Senner 1996: 642).

2. Φωνητική τεχνική καταγραφή έναντι γραφής της γλώσσας

Μια αυτονόητη φαινομενικά, ίσως στο βαθμό του περιττού, διευκρίνιση είναι αναγκαία εδώ. Η αξία της για την ιστορία του ποντιακού αλφαβήτου θα φανεί αργότερα. Η γραφή, ως οπτική αναπαράσταση της γλώσσας, χρησιμοποιείται από το σύνολο του πληθυσμού.

Ένα σύστημα γραφής σπάνια ή ποτέ δεν εκμεταλλεύεται στο έπακρο τις δυνατότητες που του παρέχει ο γενικός γραφηματικός του τύπος. Ένα αλφάβητο καταγράφει φωνήματα, αλλά κανένα αλφάβητο δεν έχει καταγράψει με ακρίβεια όλα τα φωνήματα της γλώσσας στην οποία αντιστοιχεί. Η Γραμμική Β' ήταν συλλαβικό σύστημα γραφής, όπως και το κυπριακό συλλαβάριο: η πρώτη δεν απέδιδε ετεροσυλλαβικά συμφωνικά συμπλέγματα, το δεύτερο το έπραττε. Το ηθικό δίδαγμα εδώ είναι πως, για μια πληθώρα λόγων, που δεν μπορούν να αναλυθούν εδώ, περιλαμβάνουν όμως και τη φωνολογική αλλαγή, ένα σύστημα γραφής στην πράξη δεν αποδίδει ποτέ με απόλυτη επάρκεια τη φωνολογική πραγματικότητα της γλώσσας του.

Το ζήτημα έχει πολύ διαφορετικές διαστάσεις για τις ανάγκες της ακριβούς, λεπτομερούς φωνητικής καταγραφής που επιβάλλει η διαλεκτική γεωγραφική πραγματικότητα και που προορίζεται για εξειδικευμένη ανάγνωση από φωνητικούς, φωνολόγους και διαλεκτολόγους. Σε γενικές γραμμές αυτό είναι το καθήκον του Διεθνούς Φωνητικού Αλφαβήτου (ΔΦΑ), που διήλθε διάφορα στάδια μέχρι να αποκτήσει τη μορφή και την γενική καθιέρωση που απολαμβάνει τώρα (International Phonetic Association 1999). Το ΔΦΑ είναι δημιούργημα της International Phonetic Association, που συστάθηκε το 1888. Στηριζόταν σε ανάμειξη αλφαβητικών και άλλων συμβόλων και χρειάστηκε αρκετά μεγάλο χρονικό διάστημα μέχρι να ολοκληρωθεί και να σταθεροποιηθεί. Το επίπεδο της διαφοροποίησης που έπρεπε να αποδοθεί από τα σύμβολά του αποτέλεσε αντικείμενο πολλών συζητήσεων μεταξύ των πρώτων φωνητικών και γλωσσολόγων, κάτι που μεταξύ άλλων όξυνε έτι περαιτέρω την αίσθηση για την έννοια του φωνήματος (βλ. ενδεικτικά απλώς Sweet 1877, Passy 1888, και πολλά άλλα στη συνέχεια).

Οστόσο για μεγάλο χρονικό διάστημα η ανάπτυξη της διαλεκτολογίας που τοποθετείται χρονικά, και όχι εντελώς τυχαία, την ίδια περίπου εποχή, είχε οδηγήσει από διαφορετικούς, αλλά ανάλογους γεωγραφικούς και επιστημολογικούς δρόμους, στη χρήση διάφορων «αλφαβητικών» συστημάτων για την καταγραφή διαλεκτικών στοιχείων, γνωστών με διάφορα ονόματα, όπως Teuthonista (Γερμανία), Ascoli (Ιταλία, Ελβετία), αλφάβητο Rousselot-Gillieron (Γαλλία, βλ. Pullum-Ladushaw 1996). Εύκολα αντιλαμβάνεται κανείς πως η ελληνική διαλεκτολογική έρευνα από τον 19ο αι. και μετά, για πολύ μεγάλο χρονικό διάστημα και μέχρι την καθιέρωση του ΔΦΑ, γνώρισε ποικίλα ατομικά και ετερόκλητα συστήματα φωνητικής αποτύπωσης με διάφορους βαθμούς ακρίβειας. (Για λεπτομερή και εμπειριστατωμένη αποτύπωση του θέματος, βλ. Μανωλέσσου κ.ά. 2012: 167 κ.εξ. και Μπέης 2015).

3. Η δημιουργία του ποντιακού αλφαβήτου και η ιστοριογραφική της αναζήτηση

Σύμφωνα με την πληροφορία της [Wikipedia](#), «Η Ποντιακή δεν έχει κάποια επίσημη γραφή». Λάθος, άγνοια ή ηττοπάθεια; Συνεχίζει: «Συνήθως γράφεται με το ελληνικό αλφάβητο, κάποιες φορές με την προσθήκη κάποιων διακριτικών ώστε να αποδίδεται καλύτερα η προφορά της γλώσσας, όπως π.χ.: ῥ, ζ̣, ξ̣, ψ̣ για τα φωνήματα [ʃ], [ʒ], [kʃ], [pʃ], ä και ö για τα φωνήματα [æ], [ø]».¹

Δεν θα αναφερθώ στη φωνητική καταγραφή της διαλέκτου που χρησιμοποιούσαν οι ομιλητές πριν τον ξεριζωμό τους. (Πρόκειται για μια φωνητική καταγραφή που αγνοεί την ιστορική ορθογραφία, με ελληνικούς χαρακτήρες, έτσι όπως αποτυπώθηκε εμβληματικά στη γραμματική του Τοπχαρά [1928] 1998). Το πιο γνωστό και διαδεδομένο σύστημα καταγραφής της ποντιακής που γνωρίζουμε είναι αυτό που χρησιμοποίησε ο Άνθιμος Παπαδόπουλος στο *Ιστορικό Λεξικό της Ποντικής Διαλέκτου*

¹ Στοιχεία για την ποντιακή διάλεκτο παρουσιάζονται στα Dawkins (1910, 1916, 1921), Mackridge (1987, 1990), Χατζησαββίδης (1985), Drettas (1997) και Janse (2002) .

(1958-1961). Οι κύριοι φθόγγοι που χρησιμοποίησε ο Παπαδόπουλος σε αυτό είναι οι παρακάτω:

- Ο φθόγγος **ɑ** με προφορά μεταξύ **ε + α** όπως ο Γερμανικός **ä**
- Ο φθόγγος **ɒ** με προφορά μεταξύ **ε + ο** όπως ο Γερμανικός **ö**
- Ο φθόγγος **ʒ** με προφορά όπως το Γαλλικό **j**
- Ο φθόγγος **ʒ̥** με προφορά όπως το Γερμανικό **ksch**
- Ο φθόγγος **ʃ** με προφορά όπως το Γαλλικό **ch**
- Ο φθόγγος **ʃ̥** με προφορά όπως το Γαλλικό **ch**
- Ο φθόγγος **ʃ̥** με προφορά όπως το Γερμανικό **psch**

Μερικά παραδείγματα λέξεων για τη σωστή γραφή και προφορά είναι τα εξής: *χέρ'* = *χέρι* αντί *σερ*, *χόν'* = *χιόνι* αντί *σον*, *χίλ'* = *χίλιοι* αντί *σιλ*, *μαχάιρ'* = *μαχαίρι* αντί *μασέρ*, *κ'χύσον* = *χύσε* αντί *ζύσον* κ.ο.κ.

Το βασικό ερώτημα είναι: πώς δημιουργήθηκε αυτό το σύστημα καταγραφής και λογίζεται ως διακριτό, ατομικό αλφάβητο για την ποντιακή; Οι Πόντιοι λόγιοι, στα τέλη του 19ου αι., χαρακτηρίζονταν από οξύνοια και υψηλή μόρφωση, όχι επειδή παρηγορητικά αρεσκόμαστε να το πιστεύουμε, αλλά επειδή πράγματι ίσχυε και μπορούμε –ή επιβάλλεται καλύτερα– να το διακηρύξουμε περήφανα και με εθνική αυτοπεποίθηση. Για το συγκεκριμένο θέμα μεγάλα ονόματα ήταν ο Ιωάννης Παρχαρίδης (1858-1910, Τραπεζούντιος δάσκαλος και λόγιος) και ο Δημοσθένης Οικονομίδης. Οι άνθρωποι αυτοί διέθεταν άριστη μεταγλωσσική αντίληψη, απόλυτη γλωσσολογική συνείδηση για τη διαλεκτική διαφορά της ποντιακής και της γλωσσικής της απόστασης από την υπόλοιπη νεοελληνική και μια οξύτατη επίγνωση φωνητικών χαρακτηριστικών της διαλέκτου. Ο Οικονομίδης στη διατριβή του αναφέρεται επί παραδείγματι σε *cacuminales*, τα δικά μας *retroflex* (Oeconomides 1908: 115). Οι Manollessou & Katsouda (2021: 234) χαρακτηρίζουν αυτού του τύπου την ορολογία παλαιωμένη ή ερασιτεχνική (*antiquated or amateur terminology*), μια άποψη απόλυτα ορθή για τον διαλεκτικό λεξικογράφο του σήμερα. Η περιγραφική τους ευστοχία για τα δεδομένα της εποχής, κατά την αίσθησή μου ωστόσο, είναι αξιοσημείωτη.

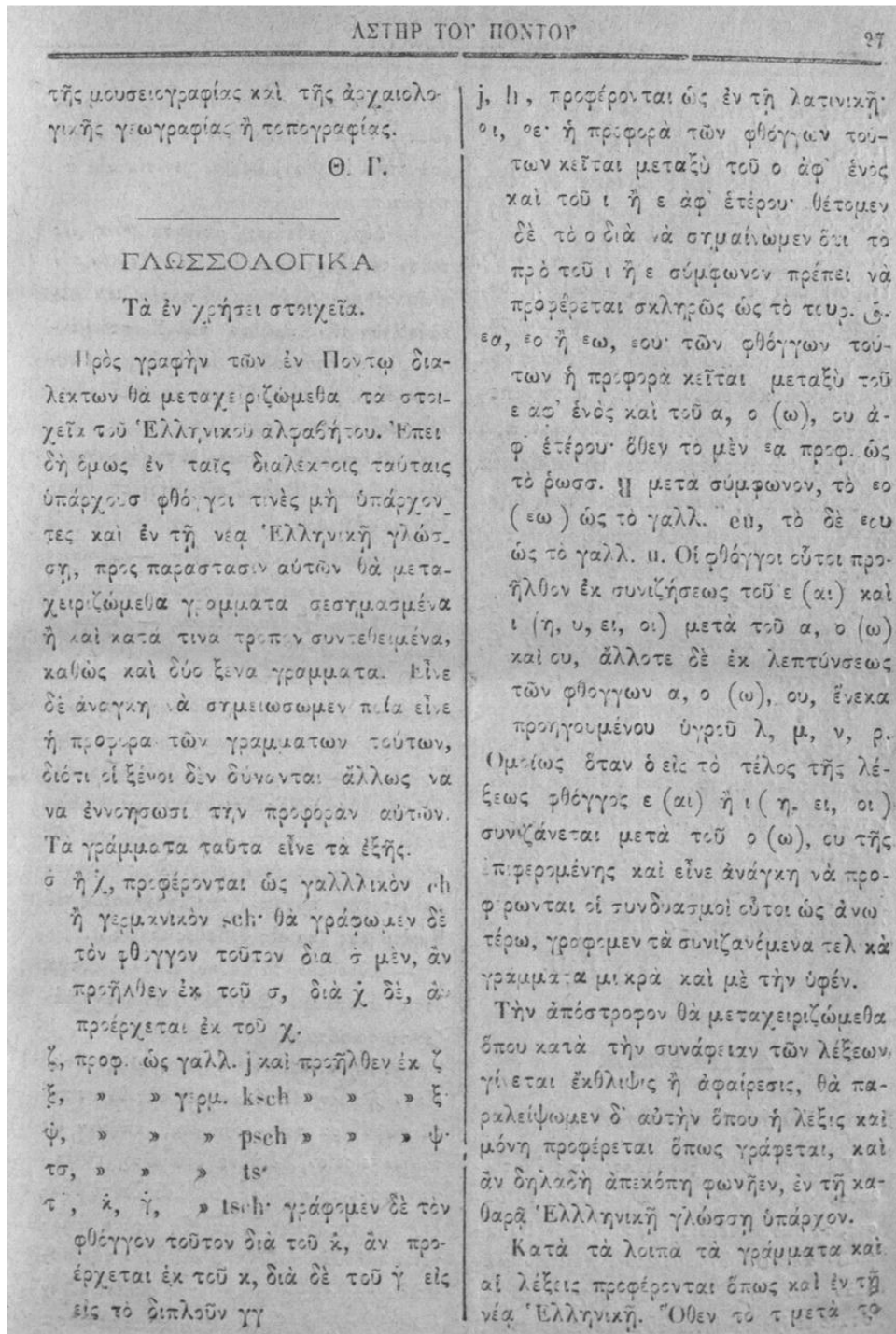
Οι Πόντιοι λόγιοι αντιλήφθηκαν πως το καθιερωμένο ελληνικό αλφάβητο δεν μπορούσε να δηλώσει με επάρκεια ποντιακά φωνητικά και φωνολογικά χαρακτηριστικά. Ως εκ τούτου, αν και διατηρείται η ιστορική ορθογραφία σε κείμενα γενικού ενδιαφέροντος και τα μη διαλεκτικά κείμενα είναι γραμμένα σε καθαρεύουσα ή και απλή δημοτική, στα διαλεκτικά κείμενα σημειώνεται η διαλεκτική προφορά με τα συνηθισμένα υπάρχοντα γράμματα, αλλά και, σύμφωνα με τον Ιωάννη Παρχαρίδη, με πρόσθετα διακριτικά «σεσημασμένα ή κατά τινα τρόπον συντεθειμένα». Ο Παρχαρίδης προχωρά και σε εισαγωγή δύο ξένων γραμμάτων («καθώς και δύο ξένα γράμματα j, h»). Πιο συγκεκριμένα ο Παρχαρίδης προτείνει αρχικά (κρατώ σε μεγάλο βαθμό την ορολογία του):

- τη χρήση στιγμής υπεράνω των σ, χ, για το /ʃ/, με ενσυναίσθηση και της φωνητικής προέλευσής τους (χρησιμοποιεί το σ με στιγμή, αν προέρχεται από σ, με χ και στιγμή, αν προέρχεται από χ)
- ψ για το /pʃ/
- τ, κ, γ για το /tʃ/
- τη χρήση στιγμής υποκάτω του ζ, ξ για τα /z/ και /kʃ/
- το δίγραφο τσ για το /ts/
- τη γραφή του ο ως εκθέτη, οι, οε, για το /u/
- τη γραφή του ε ως εκθέτη, εα, εο, για τα ημικεντρικά φωνήεντα της ποντιακής /ae/ /oe/ που προκύπτουν από τη συνίζηση των ακολουθιών [ea] [ia] και [eo] [io] αντίστοιχα, όταν το [e] και το [i] είναι άτονα.

- τη γραφή του ε ως εκθέτη, εο, εω, για το /ø/
- τη γραφή του ε ως εκθέτη, εου, για το /y/
- την εισαγωγή ξένων γραφημάτων, όπως η *habou* «ούτως», *j jarko*, *lej*, *ja na trowj*, *sson jatron* και *d odan*.

Οι λεπτομέρειες της δημιουργικής αυτής επέμβασης υπάρχουν στο δεύτερο τεύχος του περιοδικού «Αστήρ του Πόντου» (Ι. Π. 1885α), απ' όπου προέρχεται η Εικόνα 1:

Εικόνα 1. Οι προτάσεις του Παρχαρίδη για την ορθογραφία της ποντιακής

Επιπλέον, σε ληκτική θέση της λέξης προστίθεται και η υφέν. Χρησιμοποιούνται τα Umlaut, οι τελείες που υπεργράφονται του γράμματος, στα γραφήματα ä και ö για τα

ημικεντρικά φωνήεντα της ποντιακής /ae/, /oe/ που προκύπτουν από τη συνίζηση των ακολουθιών [ea] [ia] και [eo] [io] αντίστοιχα, όταν το [e] και το [i] είναι άτονα, τα ð και ω με umlaut, για το /ø/ και το ü, ï για το /y/. Τα στοιχεία αυτά εισάγονται το 1907-1908 από τον Δημοσθένη Οικονομίδη, όπως δηλώνει ρητά στην διατριβή του, η οποία παρεμπιπτόντως παρέχει μια εκλεπτυσμένη για την εποχή της φωνολογική ανάλυση.²

Συνοπτικά, η δημιουργία του ποντιακού αλφαβήτου χαρακτηρίζεται από:

- πολλαπλή χρήση του επιτρεπόμενου χώρου, με το ε ως εκθέτη,
- εα για τα ημικεντρικά φωνήεντα της ποντιακής /ae/ /oe/ (Ι. Π. 1885α),³
- τροποποίηση γραφημάτων με πρόσθετα διακριτικά: στιγμή υπεράνω ή υποκάτω σ, ζ, ξ, ψ για τα φωνήματα /s/, /z/, /ks/, /ps/ (Ι.Π. 1885α, Οικονομίδης 1907) ή caron/haček š ž ṣ̌ για τα φωνήματα /ʃ/, /ʒ/, /kʃ/, /pʃ/,
- προσθήκη γραφημάτων με εισαγωγή ξένων: h, j (ευκαιριακά και d),
- δημιουργία εντελώς νέων από συνδυασμό ελληνικού α και ο με (γερμανικό) Umlaut υπεράνω του γραφήματος αρχικά,
- ä και ö για τα φωνήματα /æ/, /ø/ και υποκάτω αυτών αργότερα (αντίστοιχα και αυτά μπορεί να καθιερώθηκαν από το λεξικό του Παπαδόπουλου), ü (και ï, 1958) για το /y/ και υποκάτω αργότερα από τον Παπαδόπουλο (1955, 1958).

Πιο ευκαιριακά χρησιμοποιήθηκε και το ι αντεστραμμένο με περισπωμένη από κάτω για ουρανικό κ, γ (*Εύξεινος Πόντος* 1880, 59/301). Θα πρέπει να σημειώσουμε επίσης πως το ότι γνωρίζουμε τα γραφήματα με caron από το *Λεξικό* του Α. Παπαδόπουλου δεν σημαίνει ότι ο επινοητής είναι αποκλειστικά εκείνος υποχρεωτικά. Ο Οικονομίδης (βλ. Εικόνα 2) χρησιμοποιεί ένα μικτό σύστημα δήλωσης των συμφώνων με στιγμή, γραμμή και caron για το ξ.

Εικόνα 2. Οι προτάσεις του Οικονομίδη για την ορθογραφία της ποντιακής (Oeconomides 1908)

2. Die Consonanten.

		Explosivae		nasales	Affricatae		Fricativae		liquidae
		tonlos	tönend		tonlos	tönend	tonlos	tönend	
1	velares	κ	κ̇	γ (γ), γ (κ̇), γ (κ)	ξ ξ̇, (ξ̇'χ̇)		χ h	γ	
2	palatales	κ̂	κ̂̇	γ (γ), γ (κ̂), γ (κ), γ (ξ̂)	τ̂ κ̂, ξ̂ (γ)κ̂, (γ)γ̂	τ̂̇, (τ̂'χ̂) κ̂̇	χ̂ j	γ̂	
3	cacuminales						σ̂ ζ̂	ξ̂	
4	alveolares	τ	δ̇ τ̇	ν	τσ̇ (ζ̇, τ̇, ξ̇, ζ̇, σ̇)		σ ζ	λ ρ	
5	interdentales						θ δ		
6	labiales	π	β̇ π̇	μ	ψ ψ̇, (ψ'χ̇)		φ β		

² Ο Οικονομίδης, με τη βοήθεια του Σχολάρχου Γρηγορίου Παλαμά και των ευεργετών του έθνους Ζαννή και Παύλου Στεφάνοβικ, σπούδασε στα Πανεπιστήμια της Λειψίας και Μονάχου, την ελληνική και λατινική γλώσσα και την ιστορία της φιλοσοφίας. Η διδακτορική του διατριβή για τη φωνητική της ποντιακής (Oeconomides 1908) κρίθηκε από τη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου της Λειψίας το 1887 άξια επαίνου και βραβεύτηκε από το Ινστιτούτο G. Curtius (Σαπκίδη 2002, βλ. και Οικονομίδης 1958).

³ Η πρόταση του Βαλαβάνη (1892) ήταν ia, ενώ η πρόταση οι, oe για τον ήχο u, για τον οποίο είχε προτείνει ο Οικονομίδης το 1908 ï δεν ευδοκίμησε.

Η αλήθεια είναι πως οι περισσότερες από αυτές τις προτάσεις είχαν ως κύριο ή αρχικό στόχο την πιστή φωνητική απόδοση, όσο αδέξια κι αν φαίνεται ενδεχομένως με σημερινά δεδομένα. Μόνο η δημόσια πρόταση του Παρχαρίδη το 1885 είχε ως αποδέκτες ένα ευρύτερο κοινό που μένει να πεισθεί. Μοιάζει ίσως αυτονόητο, αλλά πρέπει να αναφερθεί πως αυτές οι γραφηματικές αποδόσεις κρίνονται μόνο για την συμβολική αξία που έχουν στη γενική χρήση για την απόδοση ειδικών φωνημάτων της ποντιακής, και δεν αξιώνουν το κύρος της λεπτομερούς, τεχνικής φωνητικής αποτύπωσης που θα ονειρευόταν ένας ιστορικός λεξικογράφος. Από αυτή την πλευρά η αποτύπωση μοιάζει ευκαιριακή, δεν χαρακτηρίζεται από συστηματικότητα ή φωνητική ακρίβεια πάντοτε και η ορολογία ή περιγραφή των ήχων παραμένει ως ένα βαθμό ερασιτεχνική.

Δικαιούμαστε να αναρωτηθούμε: Ο Πόντος έχει δικό του αλφάβητο, ή έχει παραλλαγή; Είναι οι εύστοχες αυτές προτάσεις, ανεξαρτήτως της συγκεκριμένης ημερομηνίας εισαγωγής τους και το αθροιστικό τους αποτέλεσμα, μια απλή ορθογραφική μεταρρύθμιση και θέσπιση ορθογραφικών κανόνων; Ή μήπως αποτελούν (ανα)δημιουργία ενός νέου συστήματος γραφής, το οποίο, όπως πάντοτε συμβαίνει στην ιστορία της γραφής, τυπολογικά στηρίζεται σε ένα υπάρχον –εδώ το συνηθισμένο και γνωστό ελληνικό αλφάβητο– με τροποποίηση και εισαγωγή/ προσθήκη χαρακτήρων για να δηλωθούν αναγκαίες διαφορετικές φωνητικές αξίες;

Ας το πούμε διαφορετικά: Γιατί αποκαλούμε τη χρήση του ελληνικού αλφαβήτου από τους Ρωμαίους λατινικό αλφάβητο, αλλά θεωρούμε αδιανόητο να χαρακτηρίσουμε ως αυτόνομο το ποντιακό και τείνουμε να το εκλαμβάνουμε ως προσαρμογή του ελληνικού, όταν χρησιμοποιείται για την ποντιακή; Τα γράμματα του λατινικού αλφαβήτου είναι ελληνικά και υιοθετήθηκαν με το ίδιο σχήμα και εν πολλοίς ίδια φωνητική αξία με αυτή που είχαν τα αρχαία ελληνικά γραφήματα. Στην Εικόνα 3 παρουσιάζεται το αλφάβητο της Εύβοιας από τον Jeffery, στο οποίο ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει το σχήμα των γραμμάτων.

Εικόνα 3. Το ευβοϊκό αλφάβητο (Jeffery 1961: 79)

ΕΥΒΟΙΑ																											
	α	β	γ	δ	ε	ϛ	ζ	η	ι	θ	κ	λ	μ	ν	ξ	ο	π	μ	ρ	σ	τ	υ	φ	χ	ψ	ω	ρ
1	A, B,	Γ	D,	Ε	ϛ	I	-	Θ	⊗	Ι	K	Λ	Μ	Ν	Ξ	Ο	Π	Μ	ρ	σ	τ	υ	φ	χ	ψ	ω	P
2	A B	C,	D	E	ϛ			Θ	⊗		K	Λ	Μ	Ν	Χ,		Ρ		ρ	σ	τ	υ	φ	ψ	ϛ	-	:
3	A		C	Δ	Ε	ϛ		H	⊗			Λ	Μ	Ν	+				R	S		Υ	φ	↓			:
4	A		Γ	Δ	E			H					Μ	Ν					R	S		Υ	φ	↓			
5			Λ																								

FIG. 27. Eubolia and Colonies

FIG. 27. Euboea and Colonies

Το λατινικό αλφάβητο ονομάζεται έτσι γιατί καταγράφει μια κατά κοινή ομολογία διαφορετική γλώσσα από την ελληνική, τα λατινικά. Ως προς την καταγωγή και τη δομή του όμως είναι το ελληνικό σύστημα, περίπου απαράλλακτο. Η εθνογλωσσική αντίληψη ή αίσθηση ότι ιστορικά, εθνικά, γλωσσικά οι Λατίνοι ήταν «άλλοι» οδηγεί στον ανεξάρτητο όρο «λατινικό» αλφάβητο, και μια ανάλογη εντύπωση που περιέχει και θρησκευτικές –και δη ορθόδοξες– συνιστώσες μάς οδηγεί στον επίσης διαχωρισμένο όρο «κυριλλικό» αλφάβητο. Στην μετέπειτα πορεία του στον ευρωπαϊκό –και όχι μόνο– χώρο και χρόνο, το λατινικό σύστημα πολυμερίστηκε σε περίπου αμέτρητες παραλλαγές, και σε κάθε χώρα η επικράτηση μιας εθνικής ορθογραφίας διήλθε πολλά, διαφορετικά στάδια, με συντελεστές όχι αποκλειστικά τη γλωσσική πραγματικότητα αλλά και την κυρίαρχη ιστορική και πολιτική αντίληψη. Με την ίδια λογική, θα μπορούσε να

αναρωτηθεί κάποιος: η αρχαία λυδική, λυκική, παμφυλιακή γραφόντουσαν με παραλλαγή του αρχαίου ελληνικού αλφαβήτου ή με διαφορετικά αλφάβητα;

Οι ποντιακές παρεμβάσεις στο ελληνικό αλφάβητο είναι της ίδιας τάξης με αυτές των ευρωπαϊκών και των πολλών άλλων επιγόνων του λατινικού: δημιουργία γραφημάτων και χρήση διακριτικών (όπως το γερμανικό Umlaut, το γαλλικό *cédille*, το ισπανικό *tilde*, το σλαβικό *háček*, το σουηδικό *å* και αμέτρητα άλλα). Είναι πολύ βασικό να θυμόμαστε πως το «λατινικό» αλφάβητο αποτελεί πλέον μια, όχι οικουμενική βέβαια, αλλά πολύ διαδεδομένη εκδοχή που καταγράφει γλώσσες χωρίς γενετική ή εθνική σύνδεση: διάφορες ινδοευρωπαϊκές, ουραλικές, αφρικανικές, την τουρκική, τη βιετναμέζικη, τη βασκική. Ο φορέας της εθνικής ταυτότητας επομένως παύει να είναι τόσο το ίδιο αλφάβητο –ή μόνο αυτό– όσο τα διακριτικά χαρακτηριστικά και τα ιδιαίτερα γραφήματα για κάθε γλώσσα, που, έχοντας διαφορετικά φωνήματα, καταλήγει σε ατομικές αποφάσεις, χρήση διακριτικών, δίγραφων και διαφορετικών ορθογραφήσεων κατά περίπτωση.

Σημασία έχει φυσικά και το σχήμα του γραφήματος, κάτι που δεν αφορά την ποντιακή. Ελάχιστα ενδεικτικά παραδείγματα: Το λατινικό αλφάβητο αποκτά γερμανική ταυτότητα επειδή γράφει το /ʃ/ με το τρίγραφο *sch* (π.χ. *Schnee* «χιόνι», αν και ασυνέπειες υπάρχουν όπως *Stuhl* «καρέκλα»), ενώ το αγγλικό αλφάβητο χρησιμοποιεί το δίγραφο *sh* (*show*), το λιθουανικό και σερβοκροατικό το *š* και το ουγγρικό αλφάβητο το απλό *s* (επειδή γράφει το φώνημα /s/ με δίψηφο *sz*), σε αντίθεση με το αγγλικό και πολλά άλλα αλφάβητα που έχουν το απλό γράφημα *s* για άλλη ποικιλία, το [s]. Είναι το *tilde* ~ που κάνει το γράφημα *ñ* για το /ɲ/ ισπανικό στο ισπανικό αλφάβητο και σλοβακικό στο σλοβακικό σύστημα, το δίγραφο *ny* επίσης για το /ɲ/ είναι ουγγρικό στο ουγγρικό αλφάβητο, και χωρίς το διακριτικό και για άλλο ήχο φυσικά, το *n* είναι αγγλικό στο *morning*, ενώ το *tilde* στο βιετναμέζικο *ã* αποδίδει έναν υψηλό ανερχόμενο γλωσσικοποιημένο τόνο. Είναι η φωνητική αξία *đ* που κάνει το δίγραφο *dh* αλβανικό στη χρήση του λατινικού αλφαβήτου για την αλβανική, ενώ στην ισλανδική το *ð* υπάρχει ως γράφημα για το ίδιο φώνημα; Το διαγραμμισμένο *đ* στο βιετναμέζικο, ρωμανικό κατά βάση, σύστημα αποδίδει το /d/, ενώ το οικείο μας μη διαγραμμισμένο *d* στο βιετναμέζικο αλφάβητο χρησιμοποιείται για το ηχηρό συριστικό /z/ και στα περισσότερα ευρωπαϊκά αλφάβητα αποδίδει το /d/. Είναι το δίγραφο *cs* για τον ήχο /tʃ/ που κάνει το συγκεκριμένο γράφημα για την ουγγρική γλώσσα να θεωρείται πως ανήκει σε ουγγρικό αλφάβητο, ενώ το δίγραφο *ch* για τον ίδιο ήχο /tʃ/ της αγγλικής κάνει το αλφάβητο αγγλικό, το δίγραφο *tx* για τον ίδιο ήχο /tʃ/ της βασκικής το αλφάβητο βασκικό και η χρήση διακριτικού *caron* *č* για τον ίδιο ήχο /tʃ/ της σλοβακικής το αλφάβητο σλοβακικό;

Όσον αφορά το σχήμα του γραφήματος μερικά απλά παραδείγματα θα αναδείξουν την ένταση του ερωτήματος: Είναι το κυριλλικό γράμμα *А* ίδιο με το ελληνικό ή το λατινικό/ρωμανικό *A*, επειδή έχουν το ίδιο σχήμα ή επειδή αποδίδουν τον ίδιο ήχο –και, ακόμη χειρότερα, είναι το /a/ [a] όλων αυτών των γλωσσών αυτών το ίδιο φωνητικά; Και είναι το κυριλλικό *В* που αποδίδει το /b/ διαφορετικό από το ευρωπαϊκό *b*, εξαιτίας του σχήματός τους, κι *α*ς καταγράφουν το ίδιο φώνημα, ή ίδιο με αυτό; Στην ίδια λογική, είναι το κυριλλικό *В* ίδιο με το ευρωπαϊκό *B* εξαιτίας του σχήματος και μόνο κι *α*ς καταγράφουν διαφορετικούς ήχους (κυριλλικό *В* /v/ και λατινικό/ευρωπαϊκό *B* /b/); Μεταφέροντας τις αρχές της δομικής γλωσσολογίας εδώ, κάθε γράφημα έχει την φωνητική αξία που του αποδίδει το αλφάβητο στο οποίο ανήκει και οι σχέσεις του με τα υπόλοιπα γράφημα.

Η λογική μου γίνεται αντιληπτή: σε επίπεδο γραφής αποκλειστικά, στην ποντιακή η πρακτική για την απόδοση ιδιαίτερων φωνημάτων είναι η ίδια που έχει κατά καιρούς εφαρμοστεί σε όλες τις προσαρμογές ενός βασικού συστήματος. Αν επιθυμούμε να θεωρήσουμε πως η γερμανική, η βασκική, η βιετναμική, η όποια *X* γλώσσα γράφουν με

προσαρμοσμένες παραλλαγές ενός βασικού συστήματος (λατινικού), το ίδιο πρέπει να ισχυριστούμε και για την ποντιακή. Αν γι' αυτές τις γλώσσες επιλέξουμε να πιστεύουμε πως έχουν δικό τους αλφάβητο, στο ίδιο συμπέρασμα θα έπρεπε να καταλήξουμε και για την ποντιακή. Κάτι τέτοιο όμως έρχεται σε σύγκρουση με το ποιες από αυτές τις γλωσσικές ποικιλίες πιστεύουμε πως είναι διαφορετικές γλώσσες ή διαφορετικές διάλεκτοι. Ο αυτονόητος δισταγμός για το αν το σύστημα των Πόντιων είναι αυτόνομο ή παραλλαγή του ελληνικού απορρέει όχι από τις ομοιότητες ή διαφορές του συστήματος γραφής, αλλά από την εθνογλωσσική μας (α)βεβαιότητα για τη γλωσσική συνάφεια της ποντιακής με την κοινή ελληνική και την εν γένει κοινή μας ελληνική ταυτότητα. Τυπολογικά και με βάση όσα προηγήθηκαν, το ποντιακό σύστημα είναι αυτόνομο, συναισθηματικά και στη βάση μιας –πραγματικής ή ιδεατής– μεταγλωσσικής ιστορικής συνείδησης συνιστά παραλλαγή.

Εξάλλου οι σύγχρονες πολύγλωσσες κοινωνίες είναι εξοικειωμένες με την πολυγραφηματικότητα ιδεολογικού τύπου⁴ ή, από λειτουργική ανάγκη, τη στενογραφία, την κρυπτογραφία και από «τεχνογραφικές» εξειδικευμένες σκοπιμότητες, όπως η γλωσσολογική καταγραφή. Η επιλογή και χρήση ενός συστήματος γραφής, όπως και μιας ορθογραφικής παραλλαγής, είναι εμβληματικός δείκτης εθνικής και κοινωνικής ταυτότητας εφάμιλλος περίπου με τη συμβολική αξία της γλώσσας και της ονοματοδοσίας μιας κοινότητας. Τα συστήματα γραφής εκκινούν τη ζωή τους ως απλοί αναμεταδότες του προφορικού λόγου, αλλά κατά τη χρήση τους υπερβαίνουν το πεπρωμένο τους και μεταλλάσσονται σε ιδεολογικούς φορείς που απεικονίζουν ποικιλοτρόπως ζωτικά ζητήματα ταυτότητας: εθνικής, θρησκευτικής, πολιτικής. Το νέο, αυθύπαρκτο πλέον, ποντιακό αλφάβητο αφενός επιτρέπει την ακριβή ή ακριβέστερη αποτύπωση της προφορικής διαλέκτου και παράλληλα απορρέει από και ενισχύει την εθνική ποντιακή ταυτότητα. Η χρήση του, ωστόσο, δεν είναι γνωστή σε όλους τους ομιλητές και άρα μη συστηματική ή καθολική.

Τα παραδείγματα που αποδεικνύουν πως τα συστήματα γραφής δεν είναι ποτέ ισοβαρή ή ισολειτουργικά είναι άπειρα, από τη σύγχρονη γνωστή υστερία για τα greeklish που αγνοεί το ειρωνικό παιχνίδι της ιστορίας, ότι η μορφή αυτή δηλαδή είναι αρχαία ελληνική, μέχρι κάποιες άσημες για μας, καθόλα σημαντικές όμως, γεωγραφικές και ιστορικές εκδοχές. Για παράδειγμα, στα πρώιμα ρουμανικά χειρόγραφα υιοθετήθηκε το κυριλλικό αλφάβητο σε μια επιστολή του Βογνάρου Neacsu di Cimpulung το 1521. Η βενετική τυπογραφική τεχνολογία επισφράγισε την τρανσυλβανική εκδοχή της κυριλλικής καταγραφής. Ένας προτεσταντικός ύμνος του 1570 αποτελεί την πρώτη απόπειρα καταγραφής σε «ρωμανικό» αλφάβητο με την υιοθέτηση ουγγρικών γραφημάτων και μόνο τον 19ο αι. Ιταλόφιλοι και Γαλλόφιλοι διανοούμενοι αναπροσανατόλισαν γραφηματικά τη Βαλαχία προς τη Δύση, αν και η Μολδαβία και Βεσσαραβία παρέμειναν πιστές στην κυριλλική γραφηματική ταυτότητα, και η σύγχρονη γραφηματική κατάσταση στηρίζεται στο «ρωμανικό» αλφάβητο με τα γνωστά διακριτικά. Στην Αλβανία πάλι μέχρι και τον 20ό αι. χρησιμοποιούσαν λατινικό, ελληνικό, κυριλλικό ή και αραβικό σύστημα και η σύνοδος του Μοναστηρίου (Bitola) το 1908 ήταν το ορόσημο για την επικράτηση του λατινικού αλφαβήτου (Tuttle 1996: 633).

Επιπλέον, στην ποντιακή περίπτωση είμαστε ευνοημένοι, επειδή γνωρίζουμε την ταυτότητα των δημιουργών του αλφαβήτου και σε μεγάλο βαθμό την λεπτομερή δήλωση των κινήτρων και του συλλογισμού των προτάσεων τους. Επίσης, για μια ακόμη φορά, αποδεικνύεται πως η σύσταση ενός συστήματος γραφής είναι κατά κανόνα το δημιουργήμα μιας ομάδας (έστω κι αν τα μέλη της κινούνταν αυτόνομα) παρά ενός ατόμου και φυσικά δεν είναι καθόλου περίεργο πως δεν επικράτησε εξ αρχής μια ενιαία

⁴ Μια τέτοια περίπτωση είναι η πολυγραφηματική γιαπωνέζικη κοινωνία, που εκ πεποιθήσεως χρησιμοποιεί λατινικούς χαρακτήρες για δάνειες λέξεις και όχι κάποιο από τα δύο συλλαβάρια της.

ορθογράφηση. Αυτό θα γινόταν μόνο αν υπήρχε μια κεντρική πολιτική εξουσία για να την υποδείξει ή να την επιβάλλει.

Είναι αδιαμφισβήτητο το κίνητρο της εισαγωγής ειδικών γραφημάτων για τις φωνολογικές ανάγκες της ποντιακής: ο υψηλός βαθμός μεταγλωσσικής συνείδησης και ο εθνικός διαλεκτικός αυτοπροσδιορισμός. Η επιλογή των συμβόλων όμως δεν έγινε σε επιστημολογικό κενό αέρος. Ακριβώς εκείνη την εποχή, τον 19ο αι., χρονολογούνται στην Ευρώπη γενικά η προγραμματική μελέτη των σύγχρονων γλωσσικών δεδομένων και η αναγνώριση της αξίας των διαλέκτων και εμφανίζονται τα πρώτα διαλεκτικά λεξικά και οι πρώτες γραμματικές τοπικών διαλέκτων στη Δυτική Ευρώπη. Το επόμενο βήμα ήταν η δημιουργία διαλεκτικών χαρτών που έδειχναν τη διάσπαση μιας γλωσσικής περιοχής σε τοπικές ποικιλίες. Το *impetus* ήταν ο ρομαντισμός και η άνοδος του εθνικισμού, η αναγνώριση του φολκλορικού πνεύματος και της έννοιας «ψυχή του έθνους». Έτσι, ο Γερμανός Georg Wenker (1852-1911) ενδιαφερόταν για την ετερογενή τοπική ποικιλία της γλώσσας, φτιάχνει χειρόγραφους χάρτες, καθιερώνει τη γερμανική διαλεκτική γεωγραφία και αργότερα δημοσιεύει το γλωσσικό άτλαντα των γερμανικών διαλέκτων (*Deutscher Sprachatlas*). Στην Ιταλία ο Ascoli παρουσιάζει τα *Saggi Ladini* και *Archivio Glottologico* (1873), στην Ελβετία ο Jost Winteler δημοσιεύει τη διατριβή του *Grundzüge der Lautphysiologie* (1876) και στη Γαλλία ο Ελβετός Jules Gilliéron (1854-1926) προετοιμάζει έναν φωνητικό άτλαντα ρομανικών διαλέκτων το 1881/1887 σε συνεργασία με τον αββά Jean Pierre Rousselot (1846-1924) ιδρυτή της πειραματικής φωνητικής. Στην Αγγλία το 1873 είναι η χρονιά που ιδρύεται η English Dialect Society, και ο Joseph Wright (1855-1930) εκδίδει το μνημειώδες λεξικό των αγγλικών διαλέκτων (1896-1905).

Αυτή είναι και η εποχή που δημιουργήθηκε το Διεθνές Φωνητικό Αλφάβητο, ως αποτέλεσμα της πολύ συγκεκριμένης επιθυμίας για ένα φωνητικό αλφάβητο για πρακτικούς και ακαδημαϊκούς σκοπούς, για να καταγράφεται η προφορά, για την εκμάθηση ξένων γλωσσών, για τη διδασκαλία κωφών, για την καταγραφή εξωτικών γλωσσών, για τη διευκόλυνση ιεραποστόλων κ.λπ. Η ιδέα βέβαια, όπως πάντοτε, ήταν ήδη πολύ παλαιότερη, καθώς ο von Humboldt ήδη είχε προτείνει να δημιουργηθεί ένα Παγκόσμιο Φωνητικό Αλφάβητο. Πολλές συγκεκριμένες προσπάθειες είχαν γίνει ήδη από το 1845, από τις οποίες θα αναφέρουμε εντελώς επιλεκτικά το Visible Speech του Melville Bell (1819-1905), ένα σχήμα συμβόλων που θα ενσωμάτωνε όλη την ταξινόμηση των ήχων, και κυρίως τον Karl Richard Lepsius (1810-1884), Πρώσο Αιγυπτιολόγο και γλωσσολόγο που επινόησε το *allgemeine linguistische Alphabet* το 1855, με πολλά πρόσθετα διακριτικά για την μακρότητα, *ā*, βραχύτητα, *ă* κ.λπ. (βλ. Lepsius [1863] 1981).⁵ Το σύστημα της νεοσύστατης τότε International Phonetic Association (1888) ήταν το πιο διαδεδομένο και χαρακτηριζόταν από ανάμειξη αλφαβητικών και άλλων συμβόλων, οδηγώντας στη δημιουργία του ΔΦΑ, που ούτως ή άλλως συνεχώς ανανεώνεται. Η όλη προσπάθεια φυσικά ενέτεινε τις μελέτες στη φωνητική και μια ευρύτερη μεταρρυθμιστική κίνηση εκπαιδευτικών την είχε φέρει στις ευρωπαϊκές σχολικές τάξεις.⁶

Οι Πόντιοι λόγιοι επομένως ήταν απόλυτα ενημερωμένοι για τη διεθνή επιστημονική δραστηριότητα επί του θέματος και την μετέφεραν στη δική τους περιοχή. Αυτό το στοιχείο είναι σχετικά κρίσιμο, επειδή ακριβώς αυτή η προσπάθεια των λογίων—όσο άτεχνη και να φαίνεται τώρα—οδήγησε σε συστήματα οπτικής αναπαράστασης της διαλέκτου που υπερέβαιναν το καθιερωμένο ελληνικό αλφάβητο. Αυτός ήταν ο

⁵ Στο σύστημα αυτό αν ένα φωνήεν είναι μπροστινό, π.χ. *ä*, οι δύο τελείες (Umlaut) τοποθετούνταν κάτω από το γράμμα, αν στην πάνω πλευρά έπρεπε να εμφανιστούν άλλα διακριτικά.

⁶ Για τη φωνητική μεταγραφή βλ. Richter (1982), Schiefer & Pompino-Marschall (1996), Kemp (1999, 2006) και Durkin (2009).

παράγοντας που οδήγησε σε ένα, ελαστικότερο βέβαια, σύστημα οπτικής σήμανσης της διαλέκτου για το σύνολο των ομιλητών. Ο Οικονομίδης είχε βέβαια χρησιμοποιήσει σύμβολα για τις ανάγκες της διατριβής του, καθιερώνοντας τα Umlaut, αλλά υπό το όμμα του γενικότερου πληθυσμού η πρώτη δημόσια διακήρυξη για ειδική γραφηματική αποτύπωση της ποντιακής, το πρώτο δημόσιο μανιφέστο του νέου αλφαβήτου, αν μπορεί να χρησιμοποιηθεί ο όρος, ήταν το σύστημα του Παρχαρίδη το 1885. Και είναι αυτό το σύστημα που υιοθετεί ο Παπαδόπουλος στο λεξικό του και που αργότερα καθιερώνεται. (Η λεπτομερής αντιστοίχιση των διάφορων προτάσεων φωνητικής αναπαράστασης από τον Παρχαρίδη το 1885 έως τον Συμεωνίδη-Τομπαΐδη το 1999 παρουσιάζεται στο άρθρο των Μανωλέσσου κ.ά. 2012: 196-197).

Θα πρέπει να τονιστεί επιπλέον ότι σπάνια μια διαλεκτική ποικιλία έχει ατομική επίσημη καταγραφή και ποτέ σε επίπεδο μη ειδικής διαλεκτολογικής καταγραφής. Τα παραδείγματα γενικευμένης εναλλακτικής διαλεκτικής καταγραφής είναι σπάνια. Για παράδειγμα, κάποιες βασικές διάλεκτοι έχουν υψηλό πρόσθιο στρογγυλό φωνήεν που γράφεται με την αλφαβητική ατομική υποποικιλία ως *ü*. Σχεδόν καμία νεοελληνική διάλεκτος ή διάλεκτος άλλης γλώσσας δεν συνοδεύεται από ατομικό σύστημα γραφής, εν αντιθέσει με την ποντιακή, η οποία διαθέτει ειδική αλφαβητική ποικιλία, και μάλιστα από χρόνια, και ίσως τη σύγχρονη κυπριακή όπως στην Εικόνα 4 (βλ. Παπαδήμα 2018).

Εικόνα 4. Η χρήση ειδικών στοιχείων για τη γραφή της κυπριακής

GFS		Didot Enalea		Carlito Enalea	
GCD phoneme	new grapheme	original characters	new grapheme	original characters	
[ʃ]	σ ς	σ ς	σ ς	σ ς	
[ʒ]	ζ	ζ	ζ	ζ	
[kʃ]	ξ	ξ	ξ	ξ	
[pʃ]	ψ	ψ	ψ	ψ	
[tʃ]	τσ	τσ	τσ	τσ	
[dʒ]	τζ	τζ	τζ	τζ	

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ, ΕΡΕΥΝΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ ΥΠΟΛΟΓΙΣΤΩΝ ΚΑΙ ΕΚΔΟΣΕΩΝ ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ (ΙΤΥΕ ΔΙΔΑΚΤΙΚΑ ΒΙΒΛΙΑ)

Απόσπασμα από το ποίημα "Η 9η Ιουλίου του 1821 εν Λευκωσία Κύπρου" του Β. Μιχαηλίδη

Σφάξε μας ούλους τζι'ας γενεί το γαίμαν μας αυλάτζιν, κάμε τον κόσμον ματζελειόν τζαι του Ρωμιούς τραούλλα, αιμά 'ξερε πως βλαντερον' όντας κοπέι καβάτζιν² τριγύρου του πετάσσουνται τρακόδια παραπούλλα.

ούλους τζι'ας γενεί το όσμον ματζελειόν τζαι

Το απόσπασμα όπως είναι στοιχειοθετημένο στο ανθολόγιο "Ο λόγος ανάγκη της ψυχής: Κείμενα Λογοτεχνίας Γ Γυμνασίου" (2015:104)

Σφάξε μας ούλους τζι'ας γενεί το γαίμαν μας αυλάτζιν, κάμε τον κόσμον ματζελειόν τζαι του Ρωμιούς τραούλλα, αιμά 'ξερε πως βλαντερον' όντας κοπέι καβάτζιν³ τριγύρου του πετάσσουνται τρακόδια παραπούλλα.

ούλους τζι'ας γενεί το όσμον ματζελειόν τζαι

Το ίδιο απόσπασμα στοιχειοθετημένο με την GFS Didot Enalea.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ, ΕΡΕΥΝΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ ΥΠΟΛΟΓΙΣΤΩΝ ΚΑΙ ΕΚΔΟΣΕΩΝ ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ (ΙΤΥΕ ΔΙΔΑΚΤΙΚΑ ΒΙΒΛΙΑ)

Η σκωτσέζικη γαελική ορθογράφηση αντιστοιχεί κατά βάση σε αυτή της σύγχρονης ιρλανδικής και δεν έχει προσαρμοστεί στην στερεότυπη, επίσημη σύγχρονη ιρλανδική καταγραφή *Caighdeán Oifigiúil* (McManus 1996: 655-7). Το ακόλουθο δείγμα από γραπτό του Robert Fairnie⁷ διατηρεί τα στερεότυπα γραφήματα υπακούοντας στην επιτόπια προφορά:

Naebody the day is gaun tae propone gaun back tae thon kinna spellins an language but the'r a muckle want for written Scots tae be makit a guid bit mair reader freendly if the'r tae be onie kinna mellin an mutual recognition atween the speakers an screivers o the leid. Forgotten Folk is weel aquent wi this kinch an it's ane that shuid be addressed bi aw Scots upsteerers for it's weel kent a sindert hoose canna staund an the Scots language o the 21st century will never be hail or the twa haufs comes the gither.

Κατά ανάλογο τρόπο μη συστηματικές απόπειρες αποτύπωσης νεοελληνικών διαλεκτικών χαρακτηριστικών υπάρχουν σε συλλογές διηγημάτων ή άλλων κειμένων.

Συμπερασματικά, στον Πόντο συναντάμε το προνόμιο της πολιτισμικής και εθνικής περιφέρειας που μάχεται για τον αυτοπροσδιορισμό και αναγνώρισή της. Είναι ο ελληνισμός που, γνωρίζοντας την αξία της παιδείας διακήρυσσε ήδη από τον 19ο αι., εντελώς απόκοσμα για τα σύγχρονα και πρωτοποριακά για τα τότε δεδομένα, πως:

Όσοι λοιπόν θέλουν νὰ καταστήσωσι τὰς θυγατέρας των ἀληθῶς εὐτυχεῖς καὶ εὐδαίμονας [...] ὀφείλουσι νὰ φροντίζωσι ὅπως ἐκπαιδύσωσιν αὐτὰς καλῶς καὶ πρὸς τοῦτο νὰ μὴ φεισθῶσι μηδεμιᾶς δαπάνης (Ι. Π. 1885β: 149).

Βιβλιογραφία

- Abercrombie, D. 1954. The recording of dialect material. *Orbis* 3, 231-235.
- Abercrombie, D. 1981. Extending the Roman alphabet: Some orthographic experiments of the past four centuries. In R. E. Asher & E. J. A. Henderson (eds) *Towards a History of Phonetics*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 207-224.
- Βαλαβάνης, Ι. 1892. *Ζῶντα μνημεῖα τῆς ἀνὰ τὸν Πόντον ἰδιωτικῆς*. Αθήνα: Τυπογραφείο Περρῆ.
- Dawkins, R. M. 1910. Modern Greek in Asia Minor. *The Journal of Hellenic Studies* 30, 109-132, 267-291.
- Dawkins, R.M. 1916. *Modern Greek in Asia Minor. A Study of the Dialects of Silli, Cappadocia and Pharasa with Grammar, Texts, Translations and Glossary*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dawkins, R., M., 1921. Cyprus and the Asia Minor dialects of Asia Minor. *Ἀφιέρωμα εἰς Γ. Ν. Χατζιδάκιν*. Αθήναι: Σακελλάριος, 42-59.
- Daniels, P.T. & Bright, W. (eds) 1996. *The World's Writing Systems*. Oxford: Oxford University Press.
- Drettas, G., 1997. *Aspects pontiques*. Paris: Arp.
- Durkin, P. 2009. Dialect and non-standard language in the new edition of the Oxford English Dictionary. Paper delivered at the 6. Arbeitstreffen deutschsprachiger Akademiewörterbücher. Berlin, 2.-5. September 2009. Available at: <http://dwb.bbaw.de/tagung09/pdf/Durkin.pdf>
- Ι. Π. [= Ιωάννης Παρχαρίδης] 1885α. Γλωσσολογικά. Τὰ ἐν χρήσει στοιχεῖα. *Ἀστήρ του Πόντου* Έτος Α', Τεύχος 2, 5/1/1885, 27-28.
- Ι. Π. [= Ιωάννης Παρχαρίδης] 1885β. Περὶ ἐκπαιδεύσεως τῶν κορασίων. *Ἀστήρ του Πόντου* Έτος Α', Τεύχος 10, 2/3/1885, 148-149.

⁷ Από την ιστοσελίδα του *Scottish Corpus of Text and Speech* στη διεύθυνση: <https://www.scottishcorpus.ac.uk/document/?documentid=128>

- International Phonetic Association 1999. *Handbook of the IPA. A Guide to the Use of the International Phonetic Alphabet*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Janse, M. 2002. Aspects of Pontic grammar. *Journal of Greek Linguistics* 3(1), 203-231.
- Jeffery, L. 1961. *The Local Scripts of Archaic Greece. A Study of the Origin of the Greek Alphabet and its Development from the Eighth to the Fifth Centuries B.C.* Oxford: Clarendon Press.
- Kemp J. A., 1999. Transcription, transliteration and the idea of a universal alphabet. In J. Leopold (ed.) *Prix Volney essay series*. Vol. I:2. Dordrecht: Kluwer, 476-571.
- Kemp, J. A. 2006. Phonetic transcription: History. In K. Brown (ed.) *The Encyclopedia of Language and Linguistics*. Oxford: Elsevier: 396-410.
- Lepsius, R. [1863] 1981. *Standard Alphabet for Reducing Unwritten Languages and Foreign Graphic Systems to a Uniform Orthography in European Letters*. 2nd revised edition. Amsterdam: Benjamins.
- Μανωλέσσου, Ι., Μπέης, Σ. & Μπασέα-Μπεζαντάκου, Χ, 2012. Η φωνητική απόδοση των νεοελληνικών διαλέκτων και ιδιωμάτων. *Λεξικογραφικόν Δελτίον* 26, 161-222.
- Μπέης, Σ., 2015. Οί νεοελληνικὲς διάλεκτοι καὶ τὸ Μουσικὸ Λαογραφικὸ Ἀρχεῖο τοῦ Κέντρου Μικρασιατικῶν Σπουδῶν. Προβλήματα καταγραφῆς καὶ συγκεντρωτικῆς παρουσίας προφορικοῦ διαλεκτικοῦ λόγου. *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικῶν Σπουδῶν* 19, 135-151.
- Mackridge, P. 1987. Greek-speaking Moslems of North-East Turkey: Prolegomena to a study of the Ophitic sub-dialect of Pontic. *Byzantine and Modern Greek Studies* 11(1), 115-137.
- Mackridge, P. 1990. Unpublished Pontic stories: Collected by R. W. Dawkins. *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικῶν Σπουδῶν* 8, 107-122.
- Manolessou, I. & Katsouda, G. 2021. The making of the Historical Dictionary of Modern Greek: Problems and solutions in the domain of historical and dialectal lexicography. In H. van de Velde, F. T. Dolezal (eds) *Broadening Perspectives in the History of Dictionaries and Word Studies*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 223-247.
- McManus, D. 1996. Celtic languages. In P. T. Daniels & W. Bright (eds) *The World's Writing Systems*. Oxford: Oxford University Press, 655-660.
- Oeconomides, D. 1908. *Lautlehre des Pontischen*, Leipzig: Deichert.
- Οικονομίδης, Δ. Η. 1958. *Γραμματική τῆς ἑλληνικῆς διαλέκτου τοῦ Πόντου*. Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών.
- Παπαδήμα, Α. 2018. Οι σύγχρονες «περιπέτειες» της κυπριακής διαλέκτου. *Φιλελεύθερος* 20/2/2018. Διαθέσιμο στο: <https://www.cut.ac.cy/news/article/?contentId=96980>
- Παπαδόπουλος, Α. 1953. Χαρακτηριστικά τῆς ποντικῆς διαλέκτου. *Ἀρχεῖον Πόντου* 18, 83-93.
- Παπαδόπουλος, Α. 1955. *Ἱστορικὴ γραμματικὴ τῆς Ποντικῆς διαλέκτου*. Αθήνα: Επιτροπὴ Ποντιακῶν Μελετῶν.
- Παπαδόπουλος, Α. 1958-1961. *Ἱστορικὸν Λεξικὸν τῆς ποντικῆς διαλέκτου*. Αθήνα: Επιτροπὴ Ποντιακῶν Μελετῶν.
- Passy, P. 1888. Our revised alphabet. *The Phonetic Teacher* August-September, 57-60.
- Pullum, G. K. & Ladusaw, W. A. 1996. *Phonetic Symbol Guide*. Chicago: Chicago University Press.
- Richter, H. 1982. Darstellung und Verwendung verschiedener Transkriptionssysteme und -methoden. In W. Besch, U. Knoop, W. Putschke & H. E. Wiegand (eds) *Dialektologie. Ein Handbuch zur deutschen und allgemeinen Dialektforschung*. Vol. 1. Berlin/New York: De Gruyter, 585-597.
- Σαπκίδη Ο., 2002. Παρχαρίδης Ιωάννης. *Εγκυκλοπαίδεια Μείζονος Ελληνισμού, Μ. Ασία*. Διαθέσιμο στο: <http://www.ehw.gr/l.aspx?id=5720>
- Schiefer, L. & Pompino-Marschall, B. 1996. Phonetische Transkription. In H. Günther & O. Ludwig (eds) *Schrift und Schriftlichkeit. Writing and its Use. Ein interdisziplinäres Handbuch internationaler Forschung*. Berlin/New York: de Gruyter, 1583-1591.
- Senner, W. M. 1996. Germanic languages. In P. T. Daniels & W. Bright (eds) *The World's Writing Systems*. Oxford: Oxford University Press, 642-651.
- Sweet, H. 1877. *A Handbook of Phonetics: Including a Popular Exposition of the Principles of Spelling Reform*. Oxford: Clarendon Press.
- Τοπχαράς, Κ. [1928] 1998. *Η Γραμματική της Ποντιακής: Ι Γραμματικὴ τι ρομείκι τι ποντικὸν τι γλῶσσας*. Θεσσαλονίκη: Αφοί Κυριακίδη.

- Tuttle, E. 1996. Romance languages. In P. T. Daniels & W. Bright (eds) *The World's Writing Systems*. Oxford: Oxford University Press, 633-642.
- Χατζησαββίδης, Σ. 1985. Φωνολογική ανάλυση της ποντιακής διαλέκτου. *Ιδίωμα της Ματσούκας*. Διδακτορική διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.